

Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı

Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul ve Boğazlar bölgesi İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan oluşan Müttefikler arası işgal yönetiminin kontrolü altına alınırken Padişah ve Osmanlı hükûmetlerinin yetki sahası olabildiğince daraltıldı. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasındaki TBMM kuvvetleri, Anadolu'da Yunan işgallerine son vererek Boğazlar bölgesine doğru harekete geçtiler. Çanakkale Olayı adı verilen psikolojik harp neticesinde taraflar Mudanya Mütarekesi'ni imzalamaya razı oldular.

Mudanya Mütarekesi'nde Trakya'nın TBMM'ne devri öngörülmekte, İstanbul ve Boğazların ise ancak barış antlaşmasından sonra teslim edilebileceği vurgulanmaktaydı. Padişah/Halife'yi esaretten kurtarma sloganı ile yola çıkan TBMM, öncelikle millî davaya sekte vuran söylem ve eylemlerinden dolayı İstanbul'daki Osmanlı yönetimini devre dışı bırakmayı, sonrasında İstanbul'da güç ikame ederek işgal yönetimine son vermeyi hedefliyordu. Ne var ki, barış antlaşması yürürlüğe girene değin TBMM'nin İstanbul'da temsil edilebilmesi ve hedeflerine ulaşabilmesi mümkün görünmüyordu. İşte bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla görünürde Trakya'yı devralma, esasta ise İstanbul'da TBMM'ni temsil etme maksadıyla Refet (Bele) Paşa'nın, refakatinde bir jandarma birliği ile İstanbul'a gönderilmesine karar verildi.

19 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'dan hareket eden Gülnihal vapuruyla beraberinde 100 jandarma bulunduğu hâlde İstanbul önlerine gelen Refet Paşa, Trakya'yı devralmak üzere İstanbul'a girmek istediğini bildirdi. Başlangıçta Refet Paşa ve jandarma birliğinin İstanbul'a girişine izin vermek istemeyen işgal yönetimi, gerek Refet Paşa'nın aldığı talimat doğrultusunda ne pahasına olursa olsun emelini gerçekleştireceğine dair ısrarı, gerekse TBMM kuvvetlerini karşılamak amacıyla Sarayburnu'ndan Kabataş'a kadar sahillere akın eden ahalinin coşkulu tezahüratı nedeniyle geri adım atmak zorunda kaldı. Padişah, Sadrazam, muhtelif nazırlar, Veliâht ve şehzadelerin temsilcilerini göndermek suretiyle, İstanbul Merkez Kumandanı ve Jandarma Kumandanı ile ahalden ileri gelenlerin bizzat karşıladığı Refet Paşa ve jandarma birliğinin, şehir içinde kurulan zafer takları ile muazzam törenler ve sevgi gösterileriyle âdetâ bir gövde gösterisi yapmasını Müttefikler şaşkınlıkla izlediler.

Refet Paşa gelinceye kadar İstanbul'da Hilâl-i Ahmer Reisi Hamit Bey, Müttefik Yüksek Komiserleri ile TBMM arasındaki ilişkileri gayri resmî surette yürütmüştü. Ancak TBMM artık resmî platformda kendisini temsil edecek bir şahsa ve hatta bir müesseseye ihtiyaç duymaktaydı. Bu bağlamda Başkumandanlık Fevkalâde Mümessili olarak atanan Refet Paşa gerekli organizasyonu yaparak TBMM'ni İstanbul'da temsil edecek bir müessesenin alt yapı çalışmalarını tamamlamakla mükellefti. Üstlendiği misyonuyla Refet Paşa, İstanbul'da bulunan yabancı devletlerin temsilcileri ile Hariciye Vekâleti arasındaki ilişkileri yürütmekle görevlendirilmişti. Diğer yandan İstanbul'daki karşılama töreninden itibaren Refet Paşa, söz ve eylemleriyle Saltanatın kaldırılacağına ve Tevfik Paşa hükûmetinin varlığını yitirdiğine dair mesajlar vermektedir. Refet Paşa'nın gelişiyile birlikte İstanbul'da bulunan mülki ve askerî yetkililer TBMM hükûmetine resmen bağlılıklarını bildirmeye başladılar. Böylelikle Padişah ve İstanbul hükûmetinin İstanbul'da da dayanacağı bir müessese kalmadı. Nihayet 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat TBMM tarafından kaldırıldı ve birkaç gün içerisinde Tevfik Paşa hükûmeti istifa etmek zorunda kaldı. Vahdeddin'in 17 Kasım 1922 tarihinde İngilizlere iltica ederek İstanbul'dan ayrılması ve ertesi gün TBMM'nin onun yerine halife olarak Abdülmecid Efendi'yi seçmesiyle birlikte Türkiye'de yönetimdeki ikiliğe son verildi. Fakat işgal yönetiminin varlığını sürdürmesinden dolayı İstanbul'un yönetiminde ikilik devam etmekteydi.

Osmanlı yönetimine son veren TBMM, İstanbul'da işgal yönetimi ve müesseselerinin varlığını tanımasa da şehirde İtilaf işgal kuvvetlerinin mevcudiyeti bir vakıydı. Bu nedenle Refet Paşa, Hariciye Vekâleti ile arasında irtibat kuracağı Müttefik Yüksek Komiserlerinin, devletler arası hukuk ve savaş kanunları ile belirlenen çerçeve içerisinde faaliyette bulunmalarına yönelik düzenlemeler yapmaya çalıştı. 5 Kasım 1922 tarihinde İstanbul Yüksek Komiserlerine notalar gönderen Refet Paşa, Müttefik ordu ve donanmasının İstanbul'dan çekilmesini talep etti. Refet Paşa, TBMM'nin İstanbul yönetimini devraldığını vurgulayarak şehirde gerek kanun ve düzenin sağlanmasından gerekse resmî işlerin yürütülmesinden kendilerinin sorumlu olacağını ve bundan dolayı İtilâf kuvvetlerine ihtiyaç duyulmayacağını vurgulamaktaydı. Alışageldikleri üzere Hamit Bey ile temasa geçen Yüksek Komiserler ise söz konusu talebin Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olduğunu ileri sürdüler. Fakat Hamit Bey de Türkiye'nin dâhili meselelerine müdahaleye müsaade edilmeyeceğinin altını çizerek işgal yönetiminin meşruiyetinin olmadığını bildirdi. TBMM, İstanbul Fevkalâde Mümessili aracılığıyla Müttefik temsilcilerinin, Lozan Antlaşması'nın onay sürecinde Yüksek Komiser yerine mümessil unvanını kullanmalarında ısrar ederek onları meşru sınırlara çekebilmek için çaba sarf ediyordu. Müttefik Yüksek Komiserleri ise ancak Lozan Antlaşması'nın onaylanarak yürürlüğe girmesi halinde Türkiye ile aralarında kesilen diplomatik ilişkilerin yeniden başlayabileceğini belirterek Yüksek Komiser unvanını kullanmayı sürdürdüler.

Refet Paşa'nın talepleri karşısında sıkıyönetim ilan etmeyi dahi gündeme alan Müttefik Yüksek Komiserleri, bundan vazgeçerek İstanbul'da dâhili meselelere elden geldiğince müdahil olmamaya yönelik düzenlemeler yaptılar. Bu kapsamda Müttefik Yüksek Komiser ve Generallerinden oluşan konseylerin, şehrin yönetimi konusunda yaptıkları müşterek toplantılara son verildi. Bununla beraber Müttefik Yüksek Komiser ve Generalleri anlaşma tamamlanincaya kadar gerek İstanbul'da bulunan kuvvetlerinin güvenliğini sağlamak, gerekse kendi vatandaşlarının menfaatlerini korumak maksadıyla tedbirler almaya devam edeceklerini açıkladılar.

Trakya'daki görevini ifa etmek üzere İstanbul'dan ayrılacak olan Refet Paşa'nın; Yüksek Komiserler ve yabancı devletlerin temsilcileriyle irtibat kurmaya yönelik yetkileri Adnan Bey (Adıvar)'a, İstanbul'un askerî kumandasına yönelik yetkileri ise Selâhattin Âdil Paşa'ya devredildi. Başka bir deyişle Adnan Bey, İstanbul'da TBMM adına diplomatik, Selâhattin Âdil Paşa ise askerî ilişkileri yürütecekti. Lozan Konferansı'nın uzun süreceğinin anlaşılması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da işgal sürecine mahsus bir teşkilatlanmaya gitmeyi ve geçici bir idare kurmayı uygun bulmuştu. Bu yönüyle meseleye yaklaşıldığında İstanbul Kumandanı unvanıyla görevlendirilen Selâhattin Âdil Paşa, Müttefik Generalleri; İstanbul Fevkalâde Mümessili Adnan Bey ise Yüksek Komiserlerin muadili askerî ve idari fonksiyonlara sahip olacaklardı.

Lozan sürecinin uzaması halihazırda başkent durumundaki İstanbul'un TBMM'ne resmen devrini geciktiriyordu. Bu nedenle TBMM, 1922 yılından 1923 yılına girilirken Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı'nı teşkil ederek buradaki mümessilinin kurumsal bir çatı altında faaliyetlerini sürdürmesini hedefledi. Önce Osmanlı Devleti döneminde Nafia Nezareti olarak kullanılan binanın bir kısmı İstanbul Murahhaslığı'na tahsis edildi. İstanbul'un resmen TBMM'ne iade edilmesinden sonra İstanbul Murahhaslığı, eskiden Bab-ı Ali'de Hariciye Dairesi olarak kullanılan binaya taşındı.

Refet Paşa'nın İstanbul'a geliş tarihi olan 19 Ekim 1922 tarihi ile TBMM kuvvetlerinin şehri resmen devraldıkları 6 Ekim 1923 tarihi arasındaki yaklaşık bir yıllık süreç, kendine mahsus özelliklere sahip bir geçiş dönemi olarak kabul edilmelidir. TBMM'nin İstanbul'daki ilk resmî mümessili Refet Paşa İtilaf Devletlerinin, Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı hükûmetlerini baskı altına alarak gerçekleştirdikleri müdahalelere TBMM'nin izin vermeyeceğini belirterek dâhili meselelerle ilgili düzenlemeler yapacağını söylem ve icraatlarıyla göstermişti. Ondan sonra görevi devralan ve

TBMM'nin talimatıyla kurumsal bir temsil mekanizması meydana getiren Adnan Bey ise İstanbul Kumandanı Selâhattin Âdil Paşa ile birlikte işgal kuvvetlerinin, egemenliği doğrudan ilgilendiren alanlara müdahalelerini engellemeye çalıştı. Bu kapsamda polis, jandarma, sağlık, haberleşme, matbuat ve pasaport idareleri başta olmak üzere Türkiye'nin dâhili meselelerine müdahale eden işgal müesseselerinin faaliyetlerine son verilmesi için temaslarda bulunuldu. Bu temaslarda neticesinde Müttefik Yüksek Komiserleri tarafından işlevini yitiren işgal müesseselerinin bir kısmı kapatılırken, barış antlaşmasının yürürlüğe gireceği tarihe kadar varlığını sürdüreceği olan müesseselerin yetkileri, yalnızca İtilaf kuvvetleri ve vatandaşlarını kapsayacak şekilde daraltıldı. Bu kapsamda Müttefikler arası Matbuat Kontrol (Sansür) Komisyonu kapatılırken İstanbul Murahhaslığı bünyesinde teşkil edilen Sansür Müfettişliği matbuatı kontrol altında tuttu. Müttefikler arası polis teşkilatı ise sadece İtilaf kuvvetleri ve Müttefik vatandaşları üzerinde yetki sahibi olacak şekilde faaliyetlerini sürdürebildi. Kendine mahsus özellikler taşıyan bu dönem 6 Ekim 1923 tarihinde sona erdi. Dolayısıyla İstanbul Murahhaslığı'nın bundan sonraki pozisyonunu ve faaliyetlerini farklı bir kategoride değerlendirmeye tabi tutmak gerekir.

Lozan Antlaşması'nda imzalanan tahliye protokolü gereği İtilaf kuvvetleri 2 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'dan çekilirken, 6 Ekim 1923 tarihinde TBMM kuvvetleri şehri resmen teslim aldılar. İtilaf Devletleri temsilcileri, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe gireceği tarihe kadar Yüksek Komiser unvanını kullanmak istiyorlardı. Ancak TBMM'nin uyarıları ve Adnan Bey'in temaslarda neticesinde 22 Kasım 1923 tarihinde üç Müttefik Yüksek Komiseri, bundan böyle mümessil unvanı kullanacaklarını bildirdiler. Antlaşma yürürlüğe girdiğinde ve olağan ilişkiler başladığında ise Büyükelçi unvanı kullanılacaktı. Bu sorun çözülsede taraflar Ankara'nın başkent ilan edilmesinden sonra daha ciddi bir krizle karşı karşıya kaldılar. Ki, bu da İstanbul Murahhaslığı'nın ömrünün uzamasının temel sebebi idi. İtilaf Devletleri o dönemde Ankara'daki imkânsızlıkları gerekçe göstererek Büyükelçiliklerini yeni başkente nakletmek istemiyorlardı. Arka planda ise İtilaf Devletleri, TBMM'nin başkente yönelik kararını kısa süre içerisinde değiştireceğini ve İstanbul'un yeniden başkent olacağını düşünüyorlardı. Belki de bunu temenni ediyorlardı. Zira Lozan Konferansı'nda imzalanan Boğazlar Mukavelesi gereği Boğazlar silahtan arındırılmış, TBMM'ne iade edilecek İstanbul'da sadece bir deniz üssü, tersane ve asayiş sağlamak üzere 12.000 kişilik bir kuvvet bulunması kararlaştırılmıştı. Boğazlar İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın garantörlüğü altına alınsa da bu devletlerden herhangi biri tarafından yöneltilebilecek tehditlere karşı nasıl tedbir alınacağı belirsizdi. TBMM'nin başkente yönelik tasarrufunda İstanbul'un güvenliğinin sağlanması noktasında handikapa yol açacak bu düzenleme de muhakkak etkili olmuştu. Nitekim bu karardan yaklaşık on yıl sonra İngiliz Amirallik Dairesi, Boğazların silahtan arındırılması neticesinde "doğrudan Türk hükûmetine baskı yapmaya yönelik planlarını, Mustafa Kemal Paşa'nın başkenti Ankara'ya taşıyarak bozduğunu" itiraf edecekti.

Millî Mücadele döneminde Ankara'da Sovyetler temsilcilik açmıştı. 1924'te Almanya Ankara'da Büyükelçilik açan ikinci büyük devlet oldu. Ancak gerek İtilaf devletleri gerekse tarafsız devletlerin büyük bir kısmı pasif bir direniş sergiliyor, temsilcilerinin İstanbul'da kalması için uğraşıyorlardı. İstanbul Murahhaslığı da yabancı devletlerin temsilcileriyle Hariciye Vekâleti arasındaki ilişkileri sürdürebilmek maksadıyla varlığını sürdürüyordu. Bu süreçte önemli bir kariyere ve bilgi birikimine sahip Adnan Bey, Hariciye Vekâleti adına yabancı devlet temsilcileri ile ilişkileri gayet profesyonel bir mecrada yürüttü. Ancak Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeler Adnan Bey'in bu görevi bırakarak Ankara'ya dönmesine sebep olacaktı.

Adnan Bey'in kariyeri bilhassa hilafetin ilgasından sonra Türkiye'de yaşanan fikir ayrılıkları ve kırılmalarla şekillendi. TBMM tarafından yapılan yeni düzenleme gereği Adnan Bey, mebusluğu ya da murahhaslığı (memuriyeti) seçmek durumundaydı. Adnan Bey için ağır basan memuriyet değil, siyasetti. Bu süreçte fikren Terakkiperver Cumhuriyet

Fırkası'nı kurma hazırlığındaki şahsiyetlerle daha yakın ilişki içerisinde olan Adnan Bey, mebusluğu tercih ederek İstanbul Murahhaslığı'ndaki vazifesinden ayrılmak istediğini bildirdi. Bu isteği biraz gecikmeli olsa da kabul edilen Adnan Bey'in yerine İstanbul Murahhaslığı'na 29 Haziran 1924 tarihinde Nusret Bey atandı.

İşgal sürecinde kritik bir rol üstlenen İstanbul Murahhaslığı'nın işgalden sonraki varlığı TBMM ve Hariciye Vekâleti açısından ciddi bir yükü. Şöyle ki, Hariciye Vekâleti'nin doğrudan yapacağı yazışmaları; o günün teknik imkânsızlıkları da hesaba katıldığında Ankara yerine İstanbul'daki aracı bir müessese ile yürütmesi zaman, emek kaybı ve masrafa yol açıyordu. Lozan'dan arta kalan Musul, dış borçlar, mübadele, imtiyazlar, yabancı okullar gibi çetrefilli sorunların, yabancılarla Türk vatandaşlarının karşılıklı hak taleplerinin tartışıldığı ve yoğun diplomatik ilişkilerin yaşandığı bir dönem olması hasebiyle külfet daha da artıyordu. Türkiye'nin ilgili devletlere Ankara'da Büyükelçilik kurmaları için ücretsiz arsa tahsisiyle bina yapımında kolaylıklar tanıyacağına dair garantisi de etkili olmamaktaydı. Gerekçesi ne olursa olsun yeni başkentin üstü kapalı olarak tanınmaması anlamına gelen bu tavra, devletler arası münasebetlerde eşitlik ve mütekabiliyet esaslarını her zaman göz önünde bulunduran Mustafa Kemal Paşa'nın daha fazla tolerans göstermesi beklenemezdi. Nitekim 1927 yılı ortalarından itibaren Nusret Bey görevden ayrılırken, İstanbul Murahhaslığı binası tahliye edilerek tasfiye işlemlerine başlandı. Murahhaslık evrakı da Ankara'ya nakledildi. Bundan böyle Ankara'ya taşınmamakta ısrar eden devletlerin Büyükelçileri, ilk etapta İstanbul Murahhaslığı'nın tasfiye işlemlerini gerçekleştiren en alt seviyedeki memurları ile muhatap olmak zorunda kalırken sonraki süreçte doğrudan Ankara ile yazışma yapmaya çalıştılar. Ankara'nın sabrının tükenmesinin göstergesi olan bu tutum karşısında daha da fazla direnemeyen devletler, uluslararası ilişkilerde yaşanan değişimi de göz önünde bulundurarak Büyükelçiliklerini başkent Ankara'ya taşımak zorunda kaldılar.

Abdurrahman BOZKURT

KAYNAKÇA

Arşivler

1. Başkanlık Osmanlı Arşivi

Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı Evrakı (BOA, HR.İM)

Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (BOA, HR.SYS)

2. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
3. Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi)

Foreign Office, 371/ 9058-9176.

Foreign Office 406/55-56.

War Office, 32/5132, 5133, 5659, 5735, 5737, 5739, 5741, 5743, 5746, 5772.

Eserler ve Makaleler

AKŞİN, Sina: **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1923)**, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 2004.

ASLAN, Betül: "İstanbul'da TBMM İdaresi'nin Kurulması", **Türkler**, C.16, Ankara, (2002), s. 106-115.

AYDOĞAN, Erdal: “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşlanması ve İstanbul'daki İlk Günleri”, **Atatürk Dergisi**, C.IV, S. 2, (2004), s. 253-261.

BAKAR, Bülent: Esaretten Kurtuluş, İtilâf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S. 23, (2009), s. 14-58.

BOZKURT, Abdurrahman: **Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol** (1918-1936), İdeal Yayınları, İstanbul, 2015.

CRİSS, Bilge: **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

ERKİLET, Hüseyin Hüsnü: “6 Ekim'de İstanbul'a Nasıl Girmiştik?!” , **Yakın Tarihimiz**, C.3, S. 32, (1962), s. 163-164.

HARINGTON, Charles: **Tim Harington Looks Back**, Wyman&Sons, Ltd, London, 1940.

Selâhattin Âdil Paşa'nın Hatıraları, Zafer Matbaası, İstanbul, 1982.

26/09/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hariciye-vekaleti-istanbul-murahhasligi/?pdf=5654> adresinden erişilmiştir